

שיעורי הגר"א עוזר שליט"א

בענין:

יעוד אמה עבריה

- רנד -

נמסר בשבת פרשת משפטים ה'תשע"ב

נכתב בידי: הרב יוסף בן ארזה שליט"א
עיצוב גרפי ועימוד: תמנתי עיצוב גרפי

בשבת פרשת "תרומה", יחל השיעור בליל שבת בשעה 9:15

החל משבת פרשת זכור **יועבר** השיעור לשעה 3:45 **אחה"צ**

מנחה בשעה 3:22

בברכת שבת שלום
המארגנים

לקבלת השיעורים באימייל יש לכתוב בקשה לתמנתי: timnal@zahav.net.il

יעוד אמה עבריה

הקדושין למפרע צריך שיהא גדול משעת נתינת המעות. וזה נכון בשיטת שאר הראשונים, דהא בעינן 'איש' לחלות קידושין כדילפינן בגמרא והרי חלו הקדושין למפרע משעה ראשונה] - הרי שאי אפשר לומר שחלו קדושי היעוד למפרע משעת הקנין הראשון. ועוד משמע ברמב"ם (שם) דסגי בעדי קדושין בשעה שמיעדה, ולא בשעת נתינת המעות - הרי שנתנת המעות אינה נידונית כמעשה הקדושין, שאם כן הלא בעינן עדי קיום בשעת מעשה הקדושין [וע' בשער"י ז, טו].

ומחמת קושיות אלו כתבו רבותינו אלו (וכן מטו בשם הגרי"ד מפוניבז'. וע"ע בדגל ראובן ח"א טז) לבאר בשיטת הרמב"ם על פי מה שאמרו בירושלמי במה מיעדה, בשלמא לריב"ר מייעד בכסף, אלא לרבנן כסף אין כאן. ומשני: בדברים. ותימה הלא לרבנן מעות הראשונות לקדושין ניתנו ובכסף זה הוא מקדשה. ואכן רש"י (בפרשת משפטים ובקדושין יב יח) כתב שמיעד בכסף שנתן בשעה ראשונה לרבנן, וכך הוא אומר לה בשעת היעוד, אבל הרמב"ם כתב בסתם שאומר לה ולא מזכיר באמירתו שמקדשה בכסף, והלא בקדושין בעלמא צריך לומר לה במה מקדשה [ואיכא שיטות שזהו לעיכובא]. ומשום כך פירשו שהרמב"ם - עפ"י הירושלמי - מפרש 'מעות הראשונים לקדושין נתנו' באופן אחר, שבכלל מכירת האב את בתו לאמה כלולה גם העברת זכות האב בקדושי בתו, באופן שמעתה זכאי האדון בקידושיה כעין שהיה זכאי אביה, ליקחנה לאשה לעצמו או לבנו, והיא אחת מזכויות האדון באמתו. והרי לו יצויר שהאב היה יכול לקדש את בתו לעצמו מסתבר שהיה די באמירתו 'הרי את מקודשת לי' בלא נתינת כסף, שהרי האב זכאי בכסף הקדושין, וא"כ כיון שהאדון הוא כאביה לענין לקיחתה לאשה לעצמו או לבנו, די בכך שאומר לה 'הרי את מקודשת לי'. ומובן שאף אם הקנין הראשון לא היה במעות אלא בשטר וכד' - האדון מיעדה, כי היעוד אינו נעשה על ידי נתינת המעות אלא בדברים בלבד

הרי שלהרמב"ם אינה מקודשת למפרע אלא משעת היעוד והלאה. ולכן אין צורך שיהא בנו גדול בשעת נתינת המעות, וכן אין צורך בעדי קיום בשעת מעשה נתינת המעות אלא בשעת היעוד. ומה דמבואר בגמרא וברמב"ם (הט"ו) שלא חלו קידושי האב כשקידשה האדון לבסוף, לא מפני שקדם היעוד לקידושי האב אלא משום שבשעת המכירה נעשה האדון כ'אביה' על זכות קדושיה [לעצמו או לבנו], וממילא אין האב יכול לקדש. ואכן מבואר ברמב"ם שאם לא ייעדה האדון לו או לבנו, לא נגמרו קידושיה אלא כשתצא מרשות האדון, והיינו משום שעד לאותה שעה האדון הוא זה הזכאי בקידושיה [וע' בדגל ראובן שהאריך בזה]. ויש להוסיף דמבואר בלשון הרמב"ם שהאב הוא המייעד את האמה לבנו, ודלא כרש"י (הנ"ל) שהבן הוא המייעד בכסף שקיבל האב. ופירש הגר"ח (בסנסיל קדושין) בדעת הרמב"ם

יובי ימכר איש את בתו לאמה לא תצא כצאת העבדים, אם רעה בעיני אדניה אשר לא יעדה והפדה, לעם נכרי לא ימשל למכרה בבגדו בה. ואם לבנו ייעדה כמשפט הבנות יעשה לה. אם אחרת יקח לו, שארה כסותה וענתה לא יגרע. ואם שלש אלה לא יעשה לה ויצאה חנם אין כסף'. תניא (בקדושין יח). מוכר אדם את בתו לאישות ושונה, לשפחות ושונה, לאישות אחר שפחות, אבל לא לשפחות אחר אישות. וכתב הרמב"ם (עבדים ד, ג) 'המקדש את בתו כשהיא קטנה ונתארמלה או נתגרשה אינו יכול למוכרה שאין אדם יכול למכור את בתו לשפחות אחר אישות אבל מוכרה לשפחות אחר שפחות. כיצד, מכרה לשפחות תחלה ויעד אותה האדון ומת האדון או גרשה וחזרה לרשות האב כשהיא קטנה, הרי האב מוכרה פעם שניה'. והנה מה שכתב הרמב"ם שיכול למכור את בתו לאמה לאחר שנתיעדה, מלבד שקשה על כך מסוגית הגמרא [וי"א שהיתה לרמב"ם גירסה אחרת בגמרא. ע' כס"מ ולח"מ. וע"ע להלן בסוף הדברים ישוב אחר], גם הדבר צריך באור מסברא, מדוע חשיבא כ'שפחות אחר שפחות' ואינה בכלל 'שפחות אחר אישות', הלא כשייעדה הרי היא כאשתו לכל דבר.

והנה נחלקו תנאים (בקדושין יט). במה מיעד האדון את האמה; חכמים אומרים מעות הראשונות לקדושין ניתנו ורבי יוסי ברבי יהודה סובר לאו לקדושין ניתנו אלא מיעדה בעבודתה שהיא חייבת לו. ונפ"מ במייעד בסוף שש דלריב"ר צריך שתהא שהות ביום כדי פדייה, שהרי מקדשה במה שהיא חייבת לעבוד לו באותה שעה, משא"כ לרבנן, יכול לקדשה אף סמוך לשקיעת החמה. ודעת רש"י ותורא"ש ורמב"ן ורשב"א וש"ר שלחכמים מעות הראשונות שניתנו לאביה בקנייתה, לא נתברר באותה שעה מהותם, האם נתינתם לשם קנין אמהות או לשם קידושין, ואם ייעדה לבסוף אמרינן דאגלאי מלתא למפרע שלקידושין ניתנו ונמצא שהיתה מקודשת למפרע כבר משעה ראשונה. וכן פשטות דברי הגמרא (יט:), שלדעת חכמים אם קדם האב וקידש את בתו שמכרה לאמה לאדם אחר, אם ייעדה האדון לבסוף - חלו קידושי האדון, שהרי הוברר ונתגלה שמקודשת לו משעה ראשונה, משא"כ לריב"ר תפסו קידושי האב.

ואולם בדעת הרמב"ם, כתבו להוכיח הגר"ר דנבורגר (ראש לראובני כג) והגרא"ז (אבן האזל עבדים ד) והגר"י אברמסקי (בתוספתא פ"ק דקדושין) שיש לו שיטה אחרת בבאור דעת חכמים, דהנה אעפ"י שפסק כחכמים דמעות הראשונות לקדושין ניתנו, משמע מדבריו (כפ"ד עבדים) שגם כשנקנית בשטר יכול ליעדה, הגם שאין שם מעות כלל [ובמנ"ח (מג) כתב דלרבנן ככה"ג אין שייך יעוד למפרע]. ועוד משמע מפשט לשונו (ה"ז) שכשמיעד לבנו, סגי במה שהוא גדול בשעת היעוד ואין צריך שיהא גדול בשעת נתינת המעות [ובמנ"ח ובספר המקנה צדדו דכיון דחלו

עוד צ"ב מה שפירשו ברמב"ם בהל' מלכים שהאמה המיועדת הריהי פילגש שהותרה להדיוט, והלא הרבה מהמפרשים נקטו בדעת הרמב"ם שהפילגש אסורה להדיוט מדאורייתא משום לאו ד'לא תהיה קדשה' וכדלהלן, וכן מורים לשונות הרמב"ם, וא"כ הלא באמה המיועדת ליכא ענין קדשה וזנות כלל כיון שנעשית אשת איש גמורה.



ויש לבאר תחילה ענין הפילגש, ומתוך כך תתברר שיטת הרמב"ם באר היטב¹. הנה במהות הפילגש דעת הרמב"ם והרמב"ן שהיא אשה המיוחדת לאדם בלא קדושין ובלא כתובה. ומקורם בגמרא סנהדרין (כא): כפי הגירסה שלפנינו 'נשים בכתובה וקדושין, פלגשים בלא כתובה ובלא קדושין'. ואולם רש"י (סו"פ חיי שרה) פירש: נשים בכתובה, פלגשים בלא כתובה, כדאמרינן בסנהדרין. וכתבו המפרשים שכן גרס בגמרא שם שאף פילגשים בקדושין רק בלא כתובה (וכן הביא הראב"ד ריש הל' אישות גרסה זו. ע' במהדורת ר"ש פרנקל²). והרמב"ן חלק על רש"י וכתב שהגירסה בגמרא היא 'פילגש בלא כתובה וקדושין' - שהרי הכתובה מדברי סופרים היא ואם כן לפרש"י ששתייהן בקדושין, מה חילוק בין 'אשה' ל'פלגש' במקראות שבתורה. ודעת רש"י צ"ע.

[ואמנם לדעת רשב"ג (כתובות י קי) כתובה מדאורייתא, ור"ת פסק כמותו להלכה, ועל פיו נוסח הכתובות האשכנזיות: 'מאתים וזו דחזיין ליכי מדאורייתא', ואילו חכמי ספרד נקטו כחכמים דכתובה דרבנן. והר"א מזרחי (משפטים) כתב בדעת רש"י שפסק כתובה דאורייתא, שעל כן פירש שם 'כמוהר הבתולות' - כתובה. ולפי"ז אפשר היה לומר דאזיל רש"י לשיטתו בפרשת חיי שרה. אך דעת הרמב"ן שהקשה בפשיטות, נראה כוונתו משום דחכמים פליגי, והרי לפי דבריהם על כרחך לומר שאין זה החילוק בין אשה לפילגש. וא"כ לא מסתבר שהגדרת 'פילגש' תהא תלויה במחלוקת התנאים אם כתובה מדאורייתא או מדרבנן. ועוד, כבר הביא בהגה"מ (אישות יז, ב) בשם רש"י שפסק להלכה דכתובה מדבריהם].

והנה נחלקו הראשונים ז"ל בדין הפילגש; שיטת הרמב"ם (מלכים ד, ד) שההדיוט אסור בפילגש מדין תורה, ורק המלך מותר. ובמהותו של איסור זה לשיטת הרמב"ם, דעת הריב"ש (בתשובה שצה שצה) והכ"ס³ (אישות א, ד, ד. ע' לח"מ שם) והרמ"א (אה"ע כו) שזהו בכלל ביאת זנות ולוקים משום 'לא תהיה קדשה בבנות ישראל'. וזה על פי דברי הרמב"ם (הל' אישות שם) שכל הבעל אשה לשם זנות בלא קדושין לוקה מן התורה לפי שבעל קדשה. ודעת הגר"א (אה"ע כו) שהוא איסור עשה, משום ביטול מצות הקידושין, אבל אין 'קדשה' אלא במופקרת לזנות. [כן נקט עפי"ד הרמב"ם בהלכות נערה (בי"ז) ובהלכות איסורי ביאה (יח, ב) דמשמע שאם אינה מופקרת לזנות אינה בכלל 'קדשה'. ואולם החולקים סוברים שהפילגש, הואיל והיא

שיעוד האדון הוא מעשה מחודש ולא מעשה קדושין רגיל, ולכן לעולם האדון הוא המיעד. והרי זה מתאים מאד להרמב"ם לשיטתו ולרש"י לשיטתו, דלהרמב"ם הוא דין בפנ"ע החל בדברים כשמיעדה האדון לו או לבנו, ולרש"י הוא מקדשה בקדושי כסף במעות הראשונות.⁴ ובזה פירש הגר"ח מה דמבואר בסוגית הגמרא (שם ו.) דלשון 'חרופת' מהני בקדושין דעלמא ועדיף טפי מלשון 'מיועדת לי' - והלא אמה עבריה המיועדת היא כאשת איש לכל דבריה, ואילו שפחה חרופה אין בה אישות גמורה שהרי היא חציה שפחה כנענית חציה בת חורין - אלא שאמנם מצד תוצאת חלות האישות ודאי עדיפה המיועדת מהשפחה-חרופה, אך לענין לשון הקדושין אזלינן בתר מעשה הקדושין והרי בחציה שפחה חציה בת חורין איכא מעשה קדושין גמור, משא"כ ביעוד מספק"ל לגמרא משום שהוא מעשה בפנ"ע של 'יעוד' ולא מעשה קדושין דעלמא. ומוטעם היטב לפי הנ"ל בשיטת הרמב"ם, שהוא חלות דין בפנ"ע ושאינו מכלל קדושין, שהמיועדת נעשית אשתו בדברים ולא בכסף או בשטר או בביאה כקדושין דעלמא.⁵

ובזה פירשו האחרונים הנ"ל מדוע יכול אביה למכרה אחר היעוד ואין זה כשפחות אחר אישות, כי לא האב הוא שקידשה בכסף אלא הוא רק מכרה כאמה, אלא שבכלל מכירתו לאמה נעשה האדון בעלים גם על קידושיה מדין התורה. אם כן האב רק העבירה לרשות האדון, והתורה זיכתה לאדון בעלות על קידושיה ליעדה לעצמו, וזהו דין מסויים של 'מעשה יעוד' של האדון ללא שייכות עם האב, הלכך אין זה בכלל 'אחר אישות'. והוסיפו לבאר לפי"ז פשט דברי הרמב"ם (מלכים ד, ד) ש'ההדיוט אסור בפילגש אלא באמה העבריה בלבד אחר יעוד' - ומאי שייטא דאמה עבריה לאחר יעוד לפילגש, הלא היעוד עושה אותה כאשה המקודשת לכל דבר. וכתבו דלהרמב"ם הרי היא כאשת איש רק מבחינת התוצאה אבל המעשה אינו 'מעשה קדושין' אלא 'מעשה יעוד', הלכך דומה זה לאשה המיוחדת שלא על ידי קידושין.

ונראה, שאף כי יסוד דברי רבותינו נאמן בשיטת הרמב"ם, אבל עדיין אין די בהם ועלינו להוסיף עליהם נדבך, דנהי דאין כאן מעשה קדושין אלא מעשה יעוד, סוף סוף על ידי היעוד הריהי כמקודשת לו לכל דבר, ואמאי לא קרינן ביה 'שפחות אחר אישות'. ואף אם נדחק ונימא שהאב מצדו לא קידשה ורק האדון מעצמו הוא שמיעדה, אכתי תימא שהרמב"ם הביא זאת כדוגמא ראשונה לפרש מהו 'שפחות אחר שפחות' שרשאי האב למכרה, והרי היה לו להביא תחילה הדין הרגיל דמכרה לשפחות ולא נתייעדה, ורק אח"כ לחדש שאף אם ייעדה האדון לא מחשיב בהכי כ'שפחות אחר אישות'.

א ומובן לפי"ז הא דבעו למילף בק"ו מיבמה דאמה עבריה תיקנה בביאה (בקדושין ט, ט); והלא אין קנינה לשום אישות כמו שאמרו שם ד: (ובפנ"י עמד על זה). אך להאמור הלא מישך שייך אישות בתורת אמה, ביעוד שלבסוף. וא"כ נהי דא"ל לעשות 'יוכיח' אמה שאינה נקנית בביאה לאשה דעלמא כדאמרינן ב"ד, ד, מ"מ שייך למילף מיבמה שתיקנה בביאה, שגם זה מורה על בעלותו בתורת 'אמה'.

ב אך לפי"ז היינו דוקא לרבנן, אבל לריב"ז לכאורה היעוד הוא מעשה קדושי כסף דעלמא ממש, ויהני לשנא ד'מיועדת'.

יש לסייע שהוא חלות דין בפנ"ע, מדלא מני להו תנא עם שלש דרכים שהאשה נקנית בהם, והרי יש דרך רביעית, בדברים - אלא שהיעוד חלות דין לעצמו. ויתבאר היטב לפי המהלך שבפנים, שהיא כאמה ולא כאשה לבעלה, ולא איירי בה התנא.

ג ע"ע בהרחבה בשיעור קלו.

ד וכ"ה בירושלמי כתובות ה, ב. וכן נראה מתשובת הרשב"א (ח"ה רמב) ומתשובת הרא"ש (לה, ט).

מזומנת לכך הרי זו בכלל 'קדשה', ולא דמי לביאה אקראית שכתב הרמב"ם שם שאינה בכלל לאו ד'לא תהיה קדשה', שהרי זו המיוחדת מכינה עצמה לזנות, ואין הפרש אם מייעדת עצמה כעת לאחד, או מפקרת עצמה לכל. ולדבריהם כן מתפרש הא דתני בתו"כ (קדושים) להוציא מעשה יחידי שאינו בכלל איסור קדשה - שהוא מעשה אקראי בעלמא. ולשיטה ראשונה מתפרש 'מעשה יחידי' שמיוחדת לאחד ולא לכל].

וישיבת הרמב"ן (בתשובות ה'מיוחדות' סי' רפד, ובהשגותיו על ספר המצוות בשורש ה'ובל"ת שנה, ובפירושו לתורה - קדושים יט, כט תצא כג, יח) שהפילגש מותרת להדיוט. וכן דעת רב חסדאי קרשקש (בשו"ת הריב"ש שם). וישנה שיטה נוספת בפוסקים, שהפילגש אסורה מדרבנן (ע' באורך בשו"ת הרדב"ז אלף רצו בדעת הרמב"ם ועוד ראשונים). והרמ"א (שם) הביא את דעת האוסרים בלאו דקדשה ודעת המתירים ולא הכריע. וריעב"ץ (ח"ב טו) האריך להתיר, ואולם הסכמת שאר הפוסקים לאסור הפילגש.

והקשה הרמב"ן על הרמב"ם הלא מצינו בגדולי ישראל שהיו להם פילגשים, כמו כלב (ועיפה פלגש כלב, 'פילגש כלב מעכה'. דה"א ב,מו) ושאול ודוד ושלמה ורחבעם (דה"ב יא ועוד) וגדעון ('ופילגשו אשר בשכם ילדה לו'. שופטים ה,לא), וכן במעשה דפילגש בגבעה משמע שהיה הדבר בהתר, שאל"כ לא אמר הכתוב 'ויקם אישה וילך אחריה', וכתב 'ויאמר אבי הנערה אל חתנו', וגם הוא היה מתבייש בזימתו ולא היו באים ישראל לעזרתו - אלא משמע שהיה הדבר מותר ונהוג בישראל.

והנה, במה שהקשה משאול ודוד ושלמה ורחבעם - הרי כבר כתב הרמב"ם בהלכות מלכים שהמלך מותר בה. ואם כן לא קשיא. ואמנם הרמב"ן שהקשה מיאן בחילוק זה שבין מלך להדיוט כמבואר בדבריו, שהיכן מצינו דבר האסור להדיוט ומותר למלך, אדרבה המלך נתרבה במצוות ואזהרות יתר על שאר כל אדם, כגון איסור הרביית נשים וסוסים וכו' (וכן תמה בשאלת יעב"ץ שם) - אך בבאור שיטת הרמב"ם כבר ביאר המהרי"ט (על הרי"ף ריש קדושין) שהואיל ואסור לשום אדם אחר לקחת פילגשו של מלך משום כבוד המלכות ואימתה, כשם שאין יושבים על כסאו ואין משתמשים בשרביטו (כדאמרינן בסנהדרין יח יט כב; רמב"ם מלכים רפ"ב), א"כ הפילגש שהיא מיוחדת למלך ונאסרה לכל אדם שוב אין שייך בה זנות שהרי מיוחדת היא לו לעולם, ורק להדיוט אסורה הפילגש משום שלמחר היא יוצאת ממנו ומזנה עם אחר. הרי שאין כאן קולא למלך בעצם, אלא שאצל המלך אין זו קדשה במציאות. וכיו"ב כתב רבנו יונה (ג,ד) שמפני יראת המלך, ודאי לא תזנה פילגשו עם שום אדם הלכך אין זו 'קדשה'.

נמצא לפי האמור שבפילגש למלך אין שייך בה כלל קדשות שהרי היא קנויה לו בקנין אישות.¹ ולפי"ז הרי להרמב"ם לשיטתו ודאי לא קשיא במה הוקל המלך מהדיוט, שאין המלך קל מהדיוט אלא שאין אצלו מציאות של קדשה בפילגש.

אמנם עדיין קשה מכלב בן יפונה ומגדעון ומפלגש בגבעה, כיצד לקחו פילגשים בהתר [אם כי בגדעון היה מקום להידחק שהואיל והיה שופט על כל ישראל, שמא דינו כדן המלך לענין הפילגש כפי שמצינו לענין כמה הלכות (ע' בהקדמת האברבנאל לשופטים). אך מ"מ קשה מכלב שלא היה מלך ושופט [ונשיא שבט לא שמענו להשוותו למלך]. וכן מפלגש בגבעה].

ה ע' שיעורים ג,ג, ה; ק,ל,ב, ה; קצב, קצד; רלב, ב, ג
 1 ויל"ע לפ"ז במה שכתבו רד"ק ורלב"ג (שמואל) ומאירי (סנהדרין יט) שאבשלום לא עבר באיסור ערוה דאשת אביו בלקחו את פילגשי אביו, מפני שהיו בלא קידושין. אך האמור מ"מ יש שם אישות דבן נח.

2 אם ננקוט בדעת הרמב"ם שהוא איסור משום עשה ד'כי יקח', יש מקום לומר שבאופנים שאנוס מלקיים העשה - אין איסור, כמוש"כ המרדכי לענין ציצית שנקרעה בשבת (וכ"כ באבנ"ז אה"ע קכא, כט). וא"כ אפשר שאותן פילגשים לא רצו להתקדש להן או מחמת אונס אחר לא היה יכול לקדשן. אם כי עיקר הדבר אינו מוכרח, דיל"ל שהוא בגדר איסור עשה ולא מצוה גרידא. (זכר לדבר מה שאמרו (בסוטה ד:) כל האוכל לחם בלא נטילת ידים כאילו בא על אשה זונה, והתם הוא איסור אכילה בלא נטילה. וענין שניהם שוה; אכילת לחם בלא התקדשות והזמנה מוקדמת].

וישיבת הרמב"ן (בתשובות ה'מיוחדות' סי' רפד, ובהשגותיו על ספר המצוות בשורש ה'ובל"ת שנה, ובפירושו לתורה - קדושים יט, כט תצא כג, יח) שהפילגש מותרת להדיוט. וכן דעת רב חסדאי קרשקש (בשו"ת הריב"ש שם). וישנה שיטה נוספת בפוסקים, שהפילגש אסורה מדרבנן (ע' באורך בשו"ת הרדב"ז אלף רצו בדעת הרמב"ם ועוד ראשונים). והרמ"א (שם) הביא את דעת האוסרים בלאו דקדשה ודעת המתירים ולא הכריע. וריעב"ץ (ח"ב טו) האריך להתיר, ואולם הסכמת שאר הפוסקים לאסור הפילגש.

והקשה הרמב"ן על הרמב"ם הלא מצינו בגדולי ישראל שהיו להם פילגשים, כמו כלב (ועיפה פלגש כלב, 'פילגש כלב מעכה'. דה"א ב,מו) ושאול ודוד ושלמה ורחבעם (דה"ב יא ועוד) וגדעון ('ופילגשו אשר בשכם ילדה לו'. שופטים ה,לא), וכן במעשה דפילגש בגבעה משמע שהיה הדבר בהתר, שאל"כ לא אמר הכתוב 'ויקם אישה וילך אחריה', וכתב 'ויאמר אבי הנערה אל חתנו', וגם הוא היה מתבייש בזימתו ולא היו באים ישראל לעזרתו - אלא משמע שהיה הדבר מותר ונהוג בישראל.

והנה, במה שהקשה משאול ודוד ושלמה ורחבעם - הרי כבר כתב הרמב"ם בהלכות מלכים שהמלך מותר בה. ואם כן לא קשיא. ואמנם הרמב"ן שהקשה מיאן בחילוק זה שבין מלך להדיוט כמבואר בדבריו, שהיכן מצינו דבר האסור להדיוט ומותר למלך, אדרבה המלך נתרבה במצוות ואזהרות יתר על שאר כל אדם, כגון איסור הרביית נשים וסוסים וכו' (וכן תמה בשאלת יעב"ץ שם) - אך בבאור שיטת הרמב"ם כבר ביאר המהרי"ט (על הרי"ף ריש קדושין) שהואיל ואסור לשום אדם אחר לקחת פילגשו של מלך משום כבוד המלכות ואימתה, כשם שאין יושבים על כסאו ואין משתמשים בשרביטו (כדאמרינן בסנהדרין יח יט כב; רמב"ם מלכים רפ"ב), א"כ הפילגש שהיא מיוחדת למלך ונאסרה לכל אדם שוב אין שייך בה זנות שהרי מיוחדת היא לו לעולם, ורק להדיוט אסורה הפילגש משום שלמחר היא יוצאת ממנו ומזנה עם אחר. הרי שאין כאן קולא למלך בעצם, אלא שאצל המלך אין זו קדשה במציאות. וכיו"ב כתב רבנו יונה (ג,ד) שמפני יראת המלך, ודאי לא תזנה פילגשו עם שום אדם הלכך אין זו 'קדשה'.

אכן, הרמב"ם בהלכה זו דפילגש למלך (מלכים ד,ד) הוסיף בה דברים: 'וכן לוקח מכל גבול ישראל נשים ופילגשים, נשים בכתובה וקדושין ופילגשים בלא כתובה ובלא קידושין אלא ביחוד בלבד קונה אותה ומותרת לו'. ומה ענין קנין זה של הפילגשים? ויתכן לפרש שהכוונה לכל האמור בפרשת המלך (בספר שמואל) ששולח בכל גבול ישראל ולוקח מן העם גבורים ושמשים ובעלי אומנויות כרצונו, וזהו קנינו בפילגשים, כמו קנין ממון הנובע

ומקור לעיקר דבריו, במה שפרש"י בפרשת מפתה (משפטים) 'מהר ימהרנה' - יפסוק לה מוהר כמשפט איש לאשתו שיכתוב לה כתובה וישאנה. והרמב"ן שם נחלק עליו בפירוש המוהר, ומ"מ מבואר בדבריו שטעם הקנס חמשים שקל של אונס ומפתה, מפני שהפסידה מאותו מוהר כי פסלה בעיני הבחורים ויצטרך אביה להרבות לה מתן והם לא יתנו לה מוהר. ומהר"ל (בגור אריה) פירש כן אף בדעת רש"י, שהרי בכתובות (י.) למדו מפסוק זה דכתובה דאורייתא. ואף החולקים וסוברים דמדרבנן היא, למעשה היו נוהגים ליתן לה סכום זה, ועל כן קנסה תורה את האונס והמפתה באותו הסכום שהפסידה.

ומצינו דוגמאות כיו"ב, שקבעה תורה חיוב לאדם מפני שגרם לאחר להיות נפסד מדבר שהיה זכאי בו לפי הנהוג הרגיל, הגם שלא היה מחויב מן הדין - ברמב"ן (משפטים. וע' משל"מ נערה ג, א) גבי מזונות הבעל לאשתו ולבניו הקטנים, שאין זה חיוב דאורייתא, מ"מ כיון שכן היה המנהג על כן אמרה תורה שהאדון חייב במזונות אשתו ובניו של העבד, הגם שהעבד עצמו לא היה חייב במזונות אשתו [למ"ד מזונות האשה מדרבנן] ובניו. וכיו"ב כתב הרמב"ן (תצא) על קנס מאה מנה דמוציא שם רע, שזהו עונש 'כפל' על הכתובה שבא להפסידה (ועיקר הדברים במורה ח"ג מט). וכתב 'אע"פ שהכתובה מדבריהם למי שיתנה עמה או ישאנה סתם, אבל המנהג היה לכתוב מוהר לכתולות כמו שנאמר 'כמהר הבתולות' והרוב יעשו כן'. הרי שענין הכתובה הוא מדאורייתא, אף כי לא בתורת חיוב.^ט

ומעתה מיושבת שיטת רש"י הנ"ל בפילגש, שאמנם חיוב כתובה אינו אלא מדרבנן אך אעפ"כ אף מהתורה אין הפילגש כאשה גמורה שיש לה זכויות מסוימות אצל בעלה, וכפי המנהג בפועל שהיו כותבים לה כתובה [וגם בשאר כסות ועונה מחויב לה מדינא], ואילו הפילגש אין לה זכויות אלו, אם כי לענין האיסור דעלמא הריהי כאשת איש לכל דבר. והגר"א (אה"ע כו) ביאר בדעת רש"י דלשון 'כתובה' לאו דוקא אלא הכוונה לשאר וכסות. ולהמבואר ניחא בלאו הכי, שהרי בפועל המנהג היה לכתוב כתובה [וכפי שבאר בגור אריה הנ"ל בדברי רש"י משפטים], וכל שאינו כותב לה כשאר איש ואשתו אין קשר אישות גמור ביניהם.

והנה ביעוד אמה עבריה, למאי דנקטינן דאין ביעוד אלא אירוסין ולא נישואין, אין בה כתובה כלל. הרי שהאמה שנתיעדה אינה כאשה רגילה היושבת תחת בעלה בקדושין ובכתובה. ואף שכל אשה המתקדשת גם כן לא חל בה עדיין חיוב כתובה עד שתיכנס לרשות בעלה - שאני התם דבקיודושין כלולה התחייבות של הבעל לשאתה לאשה וליתן לה כל זכויותיה, כגון שאר כסות ועונה וחיוב הכתובה. תדע שכן הוא, שהרי המקדש ע"מ שאין לה עליו שאר כסות ועונה - מתנה עמש"כ בתורה הוא, הגם שחיובים אלו אינם אלא לאחר הנישואין ומדוע בטלו

^ט עוד יתכן דמ"כסף ישקל כמהר הבתולות' שמענו שכן ראוי לעשות, אם כי לא הטילה תורה כחיוב גמור. [וא"ש לפי"ז נוסח הכתובה 'דחוי ליכי מדאורייתא' (וכן יש גירסה בנוסח הכתובה שכתב הרמב"ם הל' יבום ד) גם אם הלכה דכתובה דרבנן, דמ"מ מדאורייתא ראוייה הכתובה לה. ולכן היא בכסף צורי. וערא' כתובות י שנדחק בה]. ומצינו כע"ז מצות הרשות מדאורייתא - ע' לשון רש"י בכורות נו: לענין מעשר בהמה (ובשיעורי הגריש"א שם). ועריטב"א קדושין לו. לענין סמיכה ותנופה שהיא מצוה אם רוצה שקרבנו יעלה לו לרצון ואינה חובה גמורה.

וכתב הכס"מ (אישות א,ד) וכן נקט הגר"א, עפי"ד הרמב"ם בהלכות מלכים (שם): 'אבל ההדיוט אסור בפילגש אלא באמה העבריה בלבד אחר ייעוד'. אם כן כל אלו שמצינו בהם פילגש, היינו אמה עבריה לאחר ייעוד שהתירה תורה, והיא בכלל פילגש. אכן גוף דברי הרמב"ם צריכים באור כנ"ל: מה ענין ייעוד אמה עבריה לפילגש, והלא היעוד משויא לה כאשתו לכל דבר [ובגמרא מספקינן (קדושין יח): שמא נישואין עושה. ואף למאי דקיי"ל יעוד אירוסין עושה, הלא ודאי הבא על ארוסתו אינו עובר באיסור דאורייתא משום קדשה שהרי עומדת להינשא לו], ומדוע נחשבת לפילגש שאין בה קידושין. וכן לשון הכתוב בכלל ובגדעון ובפילגש-בגבעה המכנה את האמה לאחר יעוד כפילגש [כפירוש הכס"מ והגר"א], אין מובן, והלא היא כאשתו ואסורה לעלמא כשאר אשה המקודשת.

אכן הדבר מתבאר כבר במקראות עצמן, דכתיב גבי גדעון (שופטים ח) 'ופילגשו אשר בשכם ילדה לו גם היא בן וישם את שמו אבימלך'. ואילו להלן (ט) נקרא אבימלך 'בן אמתו' של גדעון. הרי שבתחילה נקראת 'פילגש' ולאחר מכן 'אמה' - ואמנם זהו מקור גדול לדברי הכס"מ והגר"א, אלא שצריך באור הלא לאחר שייעדה לו לכאורה כבר פסקה מלהיות אמה. וכן מצינו גבי בלהה שקרויה (בפרשת וישלח) 'פילגש יעקב', הגם שקרויה (שם) היא וזלפה 'שפחות'. וכן תרגם אונקלוס בשני המקומות 'לחינתא' [הוא תרגום של 'פילגש', ולא 'אמה' כתרגום של 'אמה'].



וי"ל בזה דהנה הרמב"ם כשמגדיר את הלאו ד'לא תהיה קדשה' (ברמזי המצוות שבתחילת הלכות אישות, ובמנין המצוות שבריש ספר המדע, ובספר המצוות ל"ת שנה) כתב: 'שלא תהיה קדשה, והיא הנבעלת בלא כתובה ובלא קדושין'. [וכיו"ב כתב במצות הקידושין (ברמזי המצוות בריש הלכות אישות): 'לישא אשה בקדושין ובכתובה']. וכבר תמה הרמב"ן (בל"ת שנה) מה שהזכיר ענין הכתובה בגדר המצוה והלא פסק (אישות יז) הלכה כחכמים דכתובה דרבנן, וא"כ היאך תלויה המצוה דאורייתא בהמצאות הכתובה.

וכתב הגר"ד קרלינר (יד דוד הל' אישות פ"א ופ"י), שאף שחיוב הכתובה הוא מדרבנן, אבל ניהוג הכתובה בפועל היה מקדמת דנא, ובכל נישואי אשה היו כותבים לה כתובה. הלכך כל שאינו עושה כמנהג שבאותו מקום הרי אין האשה יושבת תחתיו כדרך כל אשה היושבת תחת בעלה והרי זו כביאת זנות מדאורייתא, מאחר ואין לה כל הזכויות שיש לאשה הנשואה לבעלה, וממילא אינה מרגשת אגידא גביה [וגם עלולה לזנות ממש מחמת כן] והוי כזנות. [ועוד הוסיף הגר"ד להוכיח כשיטת בעל העיטור שאעפ"י שכתובה דרבנן, זהו רק לענין שיעור הכתובה, אבל חייב לכתוב לה כתובה כלשהי מדין תורה. ומובן אם כן שבלא קידושין וכתובה הויה ביאת זנות. ואולם בשיטת הרמב"ם יתכנו הדברים גם בלאו הכי].^ח

^ח וע' בהרחבה בשיעור קלט בענין כתובה

כאמה למשכב.²⁷

ומובנת לפי זה הסוגיא בקדושין (יה). דתניא יש בעברי מה שאין בעבריה שהוא יוצא בשנים וביובל, ומקשינן והלא גם באמה ישנן ליציאות אלו, ומשני רב ששת כגון שיעדה. ומקשינן יעדה פשיטא, גיטא בעיא - מהו דתימא לא ליבטלה הילכתה מינה קמ"ל. ואין מובן מדוע שלא יבטלו הלכותיה היא כאשרת איש היא לכל דבר - אלא משמע שאינה כאשרת גמורה אלא עדיין שם אמה המיועדת עליה, ולכך הו"א דלא ליבטלו הלכתא מינה. ומבואר כן מגופא דברייתא דתני על המיועדת 'יש בעברי שאין בעבריה' - משמע שעדיין שם 'אמה עבריה' עליה.

וגם מלשון הברייתא (יט): 'ונוהג בה מנהג אישות ואינו נוהג בה מנהג שפחות' יש לשמוע שעדיין היא נחשבת כאמה, שאם לאחר היעוד היא כאשרת גמורה, מה צריך לומר שאינו נוהג בה מנהג שפחות - אלא משמע שעדיין היא אמה רק לא לענין עבודה בשדה רק לענין משכב.²⁸

ומעתה יאירו כל דברי הרמב"ם באור חדש, בין במה שכתב בהלכות מלכים שההדיוט אסור בפילגש מלבד באמה עבריה לאחר יעוד, ובין במש"כ שיכול האב למכרה לאחר שיעדה דחשיב 'שפחות אחר שפחות' ולא 'אחר אישות', דלעולם גם אחר היעוד אין זו אישות בעלמא של איש ואשה אלא דאכתי כשפחה היא לו, אלא שהתורה זיכתה לה זכויות מסוימות, וכן אסורה היא לכל אדם. ושפיר נקטה הרמב"ם כדוגמא לשפחות אחר שפחות, כי גם לאחר היעוד נשארה ב'שפחותה', אלא שאינה כאמה המשרתת בבית ובשדה אלא כפילגש. והרי מובן שהאמה לאחר יעוד והפילגש היינו הך ביסודן, שאף האמה לאחר יעוד אינה אלא בגדר פילגש, שהיא מיועדת לו למשכב ואינה אשתו ממש, וזהו לישנא דפילגש כמו שכתב ריעב"ץ, מלשון 'פילג אשה' שאינה כאשרת אלא למחצה (ויש"ש יבמות ב,יא) כתב כלשון 'פילגס' - שיצא מכלל כבש ולכלל איל לא בא]. ועל דרך זה כתב הראב"ד (אישות א,ד) שהיא מלה הפוכה ומורכבת: 'פי שגל' - עומדת לפרקים למשגל ולפעמים לשמש את הבית. וזהו המבואר במקראות שנקראת לעתים 'שפחה' או 'אמה' ולעתים 'פילגש' [וכן ראב"ע פירש 'פילגש' - לשון שפחה], שהאמה לאחר יעוד עדיין בגדר אמתו היא למשכב. נמצא דלשיטת הרמב"ם יש שני אופנים בפילגש, או בלא קדושין או

²⁷ יב לכאורה מלשון היעוד 'הרי את מקודשת לי, מאורסת לי, הרי את לי לאשה' משמע בפשטא שהם קידושין ככל אשה. גם מכך שצריך דעתה להתייעד (להרמב"ם עבדים ד,ה) מסתבר שאין היעוד כשפחות, שאילו כן אין סברא להצריך דעתה. ועוד הרי לפי האמור החילוק המעשה בין אישות דיעוד לאישות דעלמא הוא בחיובו לשאתה, והלא לעולם יכולה להתנות יעודה בנישואין, וא"כ למעשה אין לאדון איוו וזכות-יתר ביכלתו ליעיד, ובמה מתבטאת שפחות זו. גם לשון הרמב"ם (בה"ט) 'לפיכך אינו מתטמא לה... עד שתנסך לחופה' משמע בסתמא שהיא נכנסת לחופה כשאר כל ארוסה. גם פשט הכתוב 'כמשפט הבנות' משמע שלכל דבר וענין השווה אותה לבנות, ומהיכי תיתי לחלק ביניהם. והרי היה צד בגמרא שהיעוד עושה נישואין, והרי לפי צד זה יש בה כל תנאי כתובה. וגם מפירוש הדר זקנים מוכח שיעוד שאמרה תורה היינו קידושין גמורים, נקחתה אחר זמן לאשה. אלא שיכול ליחידה גם כן [אפשר רק מדעתה, כהרמב"ם] לפילגשות בלא נישואין. ולכאורה נראה דהמקדש את האשה ע"מ שלא ישאנה - קידושיה קדושין, שהרי לפרש"י כן היא כל פילגש. בקדושין בלא נישואין, שאינה שארו לירשה ולהפיר נדריה וכו'. אמנם חייב ליתן לה שאר כסות ועונה שהרי חייבתו תורה בקדושין וא"א להתנות לבטלם (וע' אג"מ אה"ע ח"ד צא שהוכיח מסנהדרין קו שיש חיוב עונה לפילגש. ומסתבר א"כ דה"ה שאר כסות חייב לה מדאורייתא מהאי קרא ד'משפט הבנות'. אך בצדקת הצדיק (רנה) נקט כהנחה פשוטה דאין לאו דנתנה לא יגרע בפילגש. וא"כ י"ל שאף להרמב"ם כן הוא הדין אלא שיתכן שאסור לעשות כן משום אסור הפילגש וכפי שמתבאר ביד דוד, אבל אם עשה כן הוי קידושין. נמצא א"כ שאין חילוק בין אמה מיועדת לאשה דעלמא אלא לענין האיסור.

²⁸ יג והכי דייק לישנא דקרא 'אם שלש אלה לא יעשה לה ויצאה חנם וגו'' - משמע דבשלש אלה לא יצאה ממנו אלא אמהותה ממשכת גם לאחר היעוד.

הקדושין בשל כך. אך ודאי הקדושין כבר מחייבים אותו בחיובים אלו לכשישאנה. וכן יש להביא ראייה מדברי התוס' בב"ב (מח) דתליוה וקדיש חשיבא כתליוה 'זובין' ולא כתליוה 'ויהיב' משום שמקבלת תחת קידושיה שאר כסות ועונה - הגם דבקדושין עסקינן שעדיין אינה מקבלת שאר כסות ועונה כלל - אלא משום שאז חל חיוב לשאתה ולהתחייב לה בכל חיוביה. לא כן ביעוד, לא שמענו חיוב לשאתה לאשה לאחר מכן [אמנם המנ"ח (מג) נקט שיש חיוב לשאתה אבל מסתימת הרמב"ם לא נראה כן]. ואם כן נראה מזה שהאמה המתיעדת, אף כי מבחינת דיני האישות שלה הריהי כאשרת איש לכל דבריה, אבל מבחינת מעמדה אינה כאשרת הזכאית להינשא ולהתחייב לה כתובה. ואף על פי שחייב לה שאר כסות ועונה כמשפט הבנות, ככתוב בקרא, אך נראה שביסודו אין זה אותו חיוב עצמו של אשה נשואה שהיא מזכויות הנישואין שלה, אלא חייבה תורה את המייעד ליתן לאמתו המיועדת אותם שלשה דברים שחייב כל אדם ליתן לאשתו. וכן דקדק במשנת ר' אהרן (קדושין א) מדברי הרמב"ם (בל"ת רסב).²⁹ [וכעיקר גדר זה מצינו בפירוש הדר זקנים לבעלי התוס' (משפטים) בפשט המקראות דאמה עבריה, שלכתחילה מצוה עליו לקדשה לו או לבנו כאשרת גמורה ולכתוב לה כתובה, אך 'אם אחרת יקח לו' - כלומר שחפץ באחרת להיות לו לאשה ולא בזו, מכל מקום 'שארה כסותה וענתה לא יגרע' - כלומר עכ"פ לא ימנע משפחתו שכו"ע, הגם שאינה אשתו ממש. וזה פירוש 'אם שלש אלה לא יעשה לה' - כלומר, לא לקחה לעצמו ולא לבנו כאשרת גמורה וגם אינו לוקחה למשכב בתורת פילגש].

ובגמרא (יה): בעי רבה בר אבוב יעוד נישואין עושה או אירוסין עושה. ופירש הפנ"י הצד שנישואין עושה, מפני שנתחייב לה שאר כסות ועונה. אמנם לפי המסקנא דנקטינן אירוסין עושה, צריך באור למה חייב לה שאר כסות ועונה - ומשמע שאין זה חיוב דשכו"ע של אשה דעלמא אלא חיוב מחודש הוא ביעוד, הגם שאינה נשואה.



נמצינו למדים לפי זה שאמה המיועדת לאו היינו כאשרת המתקדשת, לא מבחינת המעשה שהוא 'יעוד' ולא 'קדושין', וגם לא מבחינת התוצאה, שאף שלענין האיסור לעלמא דינה כאשרת איש אבל מצד צביון קשר האישות שביניהם אינה לו כאשרת אלא כאמה הקנויה לו למשכב. אלא שהתורה זיכתה לה שאר כסות ועונה כמשפט הבנות. [ורק אם ישאנה לו לאשה תיעשה כאשרתו וחייב לה כתובה, אבל אינו חייב לעשות כן]. נמצא אם כן שבצמצום היא ממשיכה להיות כאמה, אלא שעד היעוד היא אמה לעבודה בבית ובשדה ומהיעוד והלאה היא

²⁹ יד ע"ע שיעורים קפו קצד

יא ובערוה"ש (אה"ע כו,ח) כתב בשיטת הרמב"ם שאין חיוב שאר כסות ועונה באמה המיועדת, וכדעת חד תנא במכילתא, ומש"כ שארה כסותה וענתה לא יגרע' קאי אאחרת ולא אאמה. ולפי"ז א"ש בפשיטות טפי דהויא כפילגש ממש.

והוא נעשה עם הבת ולא עם האב, וכפירוש הנ"ל שבמכירתה נתרוקנה זכות הקדושין מהאב לאדון [ומה שצריך את דעתה אעפ"י שהאדון נעשה בעלים על קידושיה, אינו מדין 'דעת מקנה' אלא מדין 'ההלכה והיתה' וכמו שנתבאר במק"א בהרחבה" - עפ"י ד"ר רש"י בקדושין מד ויבמות יט - ששני דינים חלוקים הם בדין דעת האשה בקידושין, דאיכא דין 'דעת מקנה' הנצרך לחלות הקדושין ואיכא דין דעת הנצרך לצורת מעשה הקדושין וצביונם, וילפינן לה מ'ההלכה והיתה', והתבאר שם שלדין זה האחרון אין צריך 'גמירות דעת' אלא סגי ברצון גרידא, ומש"ה שפיר מהניא דעתה אעפ"י שהיא קטנה וקטן לאו בר גמירות דעת הוא, דמ"מ בר 'רצון'. וע' בזה בדברי הגר"ח בפ"ו מהל' יבום], והיינו משום שהיעוד הוא דין הנכלל מתורת אמהותה ואינו כקדושין דעלמא, הלכך כל זה מכלל 'שפחות' הוא וכפי שנתבאר.

יד בשיעור כג

בקדושין בלא זכויות אישות, שעיקר ענין הפילגש הוא פלג אשה במובן של מעמדה של האשה וטיב קשר האישות, בין אם היא אסורה לעלמא בין אם היא מותרת.

ונראה ליישב שיטת הרמב"ם עם סוגית הגמרא, שאמנם בתחילה נקטה הגמרא דברי רבנן כפשוטם, דפירוש 'מעות הראשונות לקדושין ניתנו' היינו שהוברר ונתגלה למפרע שהכסף הניתן לאביה הוא כסף קידושין, ולפי פירוש זה אמנם אם ייעדה האדון שוב אין האב יכול למכרה, דהוי שפחות אחר 'אישות', אבל לבתר דאסיק רנב"י (יט.) דאף לרבנן דמעות הראשונות לקדושין ניתנו צריך ליעדה, וכן פסק הרמב"ם ופירש שצריך הסכמתה ורצונה [כפרש"י, ודלא כר"ת דלא בעינן רצונה אלא ידיעתה בלבד], תו אי אפשר לפרש כן את דברי חכמים שנתברר שנתנית המעות הראשונה היה לקדושין, שא"כ מה לנו ולדעתה והלא אביה הוא המקדשה - אלא עתה הדרינן לפרש דברי חכמים באופן אחר, שיש כאן מעשה יעוד החל מכאן ואילך,

